

Łukasz Wojtczak

Starodruki w bibliotece Pałacyku Henryka Sienkiewicza w Oblęgorku

Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach 28, 57-68

2013

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ŁUKASZ WOJTCZAK

STARODRUKI W BIBLIOTECIE PAŁACYKU HENRYKA SIENKIEWICZA W OBLĘGORKU

Rozkochany w literaturze Henryk Sienkiewicz posiadał w swoim księgozbiornie rozmaite dzieła, nierzadko w obcojęzycznych tłumaczeniach. W niektórych poszukiwał informacji potrzebnych do jego własnej pracy, inne zaś czytywał dla przyjemności. Miał przy tym wielu ulubionych autorów, takich jak Homer, William Szekspir, Karol Dickens, Aleksander Dumas, czy wreszcie rodzimych wieszczów - Adama Mickiewicza i Juliusza Słowackiego. Dwóch ostatnich cenił tak bardzo, że zaangażował się w budowę ich pomników - autora *Pana Tadeusza* w Warszawie i twórcy *Beniowskiego* w Miłostawiu¹.

Prawdziwą skarbnicą wiedzy na temat tego co czytał Sienkiewicz, są pozostawione przez niego listy i wspomnienia. W 1900 roku pisarz wyjaśnił redaktorowi *Wieczorów Rodziny*, Ignacemu Balińskiemu, skąd od najmłodszych lat wzięło się w nim zamiłowanie do książek: *Nie wiem i nie pamiętam, czy umiałem już czytać, gdy uczono mnie „Śpiewów historycznych” Niemcewicza. Chciałem wówczas jeździć po cecorskim i po innych błoniach jak Sieniawski „odważny i smutny” – innymi słowy: pragnąłem być rycerzem. Potem rozpalil moją wyobraźnię „Robinson Crusoe” i „Szwajcarski”. Marzeniem moim było osiąść na bezludnej wyspie. Te wrażenia dziecinne zmieniły się z czasem w chęć i zamiłowanie do podróży. Porywy te zdołałem w części urzeczywistnić w życiu. Trzecią książką, która wywarła na mnie nadzwyczajne wrażenie, było ilustrowane życie Napoleona. Od chwili jej przeczytania chciało mi się być wielkim wodzem*². Ze wspomnień pisarza znany jest też ciekawy epizod, dzięki któremu dość wcześnie poznał twórczość kilku klasyków: *Co także nie pozostało bez silnego wpływu na mnie, to znaleziony gdzieś na strychu kufer z książkami, pomiędzy którymi pisarze XVI i XVII wieku trzymali prym. Do książek tych dorwałem się jako dziecko, tak iż mogę powiedzieć, że prawie uczyłem się czytać na Reju, Kochanowskim, Górnickim, Skardze, Birkowskim, Orzechowskim*³.

W gronie przyjaciół Sienkiewicza krążyła anegdota, że gdyby jakiś kataklizm zniszczył dzieła literatury polskiej, to pisarz wraz z B. Abakanowiczem odtworzyli by je z pamięci⁴.

¹ J. Krzyżanowski, *Henryk Sienkiewicz. Kalendarz życia i twórczości*, Warszawa 2012, s. 225-227, s. 246.

² *List Henryka Sienkiewicza do Ignacego Balińskiego z 5 grudnia 1900 r.*, w: H. Sienkiewicz, *Listy*, t. 1, cz. 1, oprac. M. Bokszczanin, Warszawa 1977, s. 36; o *Śpiewach historycznych* Juliana Ursyna Niemcewicza zob. także: A.F. Grabski, *Mysł historyczna polskiego oświecenia*, Warszawa 1976, s. 385-429.

³ F. Hoesick, *U Henryka Sienkiewicza w Warszawie*, w: *Sienkiewicz i Wyspiański. Przyczynki i szkice*, Warszawa 1918, s. 33-34.

⁴ M. Kornilowiczówna, *Onegdaj. Opowieść o Henryku Sienkiewiczu i ludziach mu bliskich*, Warszawa

Z polskich autorów, poza ulubionym Mickiewiczem i Słowackim, cenił Sienkiewicz Jana Kochanowskiego oraz barokowych poetów. Lubił twórczość Józefa Ignacego Kraszewskiego, miał bardzo pozytywny stosunek do poezji Marii Konopnickiej, za to krytykował pierwsze powieści Elizy Orzeszkowej, późniejszej kontrkandydatki do literackiej Nagrody Nobla. Ceniał Stanisława Wyspiańskiego, nazywając go *...geniusem bez talentu*. Ogromne wrażenie wywarło na nim *Na Skalnym Podhalu* Kazimierza Tetmajera, sprzyjał Władysławowi Reymontowi, a o Stefanie Żeromskim powiedział, że ma on: *...zarys na wielkiego pisarza, ale niestety konstrukcja jego dzieł to typowa polnische Wirtschaft*⁵.

Bliska Sienkiewiczowi była twórczość pisarzy starożytnych, wśród których kilku upodobał sobie w sposób szczególny. Zdecydowanie pierwsze miejsce zajmował w tej hierarchii Homer, autor *Iliady* i *Odysei*. Oba dzieła Sienkiewicz znał bardzo dobrze, a w prywatnej korespondencji często cytował całe fragmenty. Mniejszą nieco czią otaczał za to greckie tragedie. W liście do Kazimierza Morawskiego, tłumacza *Antygony* Sofoklesa, pisał: *Powtarzam swoje stare bluźnierstwa przeciw teatrowi greckiemu. W porównaniu z epopeją, z jej realizmem, prostotą, naturalnością i z jej czysto ludzkim pojęciem nawet takich bohaterów, którzy przechodzą ludzką miarę, teatr wydawał mi się zawsze czymś nadzwyczaj sztucznym, zimnym i opartym na wyrażeniu. Dialog jest zawsze jakąś polemiką, w której osoby mówiące odrzucają sobie słowa i powiedzenia jak piłkę. Najmniej tego jest u Eschylosa, właśnie dlatego, że ten graniczy jeszcze z eposem, ale u Sofoklesa formy są już tak skryształizowane, że przywodzą na myśl architekturę, która może być nad wszelki wyraz harmonijną i piękną, ale jest, bądź co bądź, opartą na uprzednich obliczeniach. Talent Sofoklesa jest tak wielki, że byłby rozsądził te formy, gdyby nie to, że je sam stworzył jako kształt najbardziej dla siebie odpowiedni i naturalny*⁶.

Wysokim uznaniem autora *Quo vadis* cieszyli się pisarze rzymscy, zwłaszcza Horacy, Wergiliusz i Tacyt. Alma Curtin, żona tłumacza dzieł Sienkiewicza na język angielski, wspomina: *Gdybyś mogła posłuchać, jak Jeremiasz i Sienkiewicz rozmawiają. Ja siedzę w milczeniu i myślę, jaką jestem ignorantką (...) Recytują ody Horacego, cytują Platona, dyskutują na temat starożytnych i nowożytnych szkół myśli w różnych krajach. To prawdziwa rozkosz tak siedzieć i słuchać. Gdybym mogła zapamiętać połowę tego, co usłyszałam, byłabym bardzo uczona*⁷.

Miejsce szczególne zajmowała u Sienkiewicza literatura angielska. Ceniał przede wszystkim Williama Szekspira i Karola Dickensa. Kiedy w 1916 roku w Londynie ukazała się międzynarodowa księga w związku z 300-leciem śmierci Szekspira pt. *A Book of Homage to Shakespeare*, Sienkiewicz stworzył do niej specjalny esej zatytułowany: *Dlaczego mogłem czytać Szekspira*, w którym nazwał autora *Hamleta*: *...najpotężniejszym po Bogu twórcą dusz, który panuje nad wypadkami*, zaś w prywatnych listach często przytaczał fragmenty *Króla Leara*, *Henryka IV*, *Otella*, czy *Juliusza Cezara*⁸.

W 1902 roku okazałych rozmiarów księgozbiór Sienkiewicza został przywieziony do jego nowej podkieleckiej rezydencji w Oblęgorku. Przechowywał go po części

1973, s. 124.

⁵ *Polnische Wirtschaft* (z niem. *polskie gospodarzenie*); stereotypowe określenie funkcjonujące w społeczeństwie niemieckim dotyczące Polaków, ich niegospodarności, braku manier itp.)

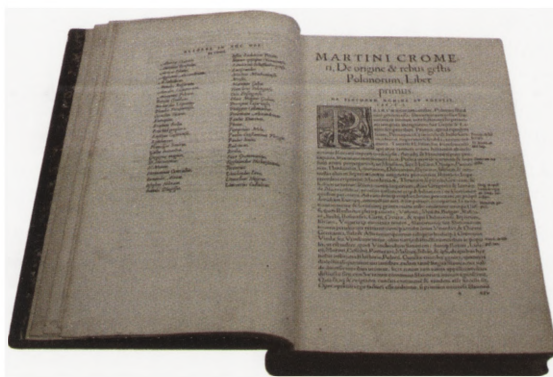
⁶ *List Henryka Sienkiewicza do Kazimierza Morawskiego z 22 stycznia 1898 r.*, w: H. Sienkiewicz, *Listy*, t. 3, cz. 2, Warszawa 2007, s. 132-135.

⁷ A. Kowalska-Lasek, *Sienkiewicz we wspomnieniach Almy Curtin*, w: *Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach*, pod red. R. Kotowskiego, t. 25, Kielce 2010, s. 398-403.

⁸ H. Sienkiewicz, *Dlaczego mogłem czytać Szekspira*, w: „Tygodnik Ilustrowany”, 1917, nr 26.

w swym gabinecie, a także, jak wynika z relacji świadków, w pałacowej wieży. Nie wiele z tego dobytku przetrwało zawieruchę dwóch wojen światowych. Część książek Niemcy spakowali na ciężarówki i „w trosce o bezcenny zbiór” wywieźli do Kielc, a tam spalili. Ostatecznie udało się ocalić około 600 dzieł, w tym ponad 50 starodruków, które stanowią dziś największe skarby obłęgorskiej biblioteki⁹. Nie są one pokazywane na stałej ekspozycji muzeum, ale nie można zapominać, że niegdyś stanowiły ważną część majątku pisarza. Niektóre z nich zdobią wyjątkowo piękne ilustracje i grafiki sprzed kilkuset lat. Ich stan zachowania jest na ogół dobry, biorąc pod uwagę upływ lat. Część otrzymała nowe oprawy, bardziej lub mniej bogate, ale spełniające swoją podstawową funkcję ochronną. Wiele ksiąg opatrzonych zostało pieczęcią Sienkiewicza, świadcząca że faktycznie były one jego własnością. Na uwagę zasługuje też miejsce wydania poszczególnych starodruków, które ukazywały się na terenie Rzeczypospolitej. Były to przede wszystkim drukarnie działające przy zgromadzeniach zakonnych: pijarska w Warszawie, jezuickie w Warszawie i Wrocławiu oraz cysterska w Oliwie. Z innych znanych drukarni warto wymienić drukarnię Michała Grölla, księgarza pochodzącego z Norymbergii, a także krakowską drukarnię Michała Loba¹⁰. Zważywszy na tematykę starodruków można je podzielić na kilka kategorii.

Pierwszą stanowią dzieła typowo historyczne, ewentualnie historyczno-prawnicze. Naczelne miejsce zajmuje tu *De origine et rebus gestis Polonorum Liber XXX* Marcina Kromera¹¹, jest to najstarsza księga wśród obłęgorskich „skarbów”. Po raz pierwszy uka-

Il. 1. *De origine et rebus gestis Polonorum Liber primus*, Marcina Kromera.

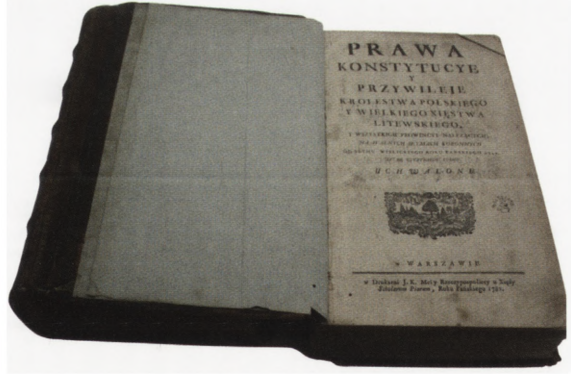
zała się w roku 1555 w szwajcarskiej Bazylei, nakładem drukarni Johanna Oporinusa. Takie też wydanie posiadał Sienkiewicz. Na polskie tłumaczenie trzeba było czekać do 1611 roku. Przez wielu znawców książka uważana jest za jedno z najwybitniejszych dzieł polskiej historiografii humanistycznej. Przedstawia dzieje naszego państwa do

⁹ O starodrukach zob. także: J. Korpała, *Karol Estreicher - twórca „Bibliografii Polskiej”*, Wrocław 1980; A. Kawecka-Gryczowa, *Encyklopedia wiedzy o książce*, Wrocław 1971, s. 676-677; *Dawna książka i kultura. Materiały międzynarodowej sesji naukowej z okazji pięćsetlecia sztuki drukarskiej w Polsce*, pod red. A. Kaweckiej-Gryczowej i S. Grzeszczuka, Wrocław 1975, s. 252-254.

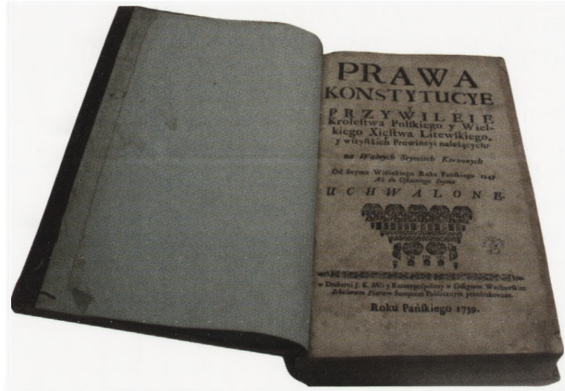
¹⁰ Drukarnia pijarska powstała w 1682 roku. Dzięki przywilejom królewskim z lat 1694 i 1701 posiadała monopol drukarski w Warszawie. W 1717 roku, po powstaniu drukarni jezuickiej, straciła na jej rzecz część przywilejów. We Wrocławiu drukarnia jezuicka powstała w roku 1726; *Bibliografia Literatury Polskiej. Oświecenie*, w: *Nowy Korbut*, t. 4, pod red. R. Pollaka, Warszawa 1966, s. 117.

¹¹ M. Kromer, *De origine et rebus gestis Polonorum Liber...*, Bazylea 1555.

II. 3. Prawa Konstytucye
y przywileje Królestwa Polskiego
y Wielkiego Xięstwa Litewskiego...

II. 4. Prawa Konstytucye
y przywileje Królestwa Polskiego
y Wielkiego Xięstwa Litewskiego...

znacznym zasobie wiedzy z historii rodzin szlacheckich. Była to wszakże jedyna niezwykła w nim cecha, wspominał pisarz Aleksander Świętochowski¹⁷.

Wśród starodruków Sienkiewicza szczególne miejsce zajmują *Prawa Konstytucye i przywileje Królestwa Polskiego i Wielkiego Xięstwa Litewskiego*, obejmujące postanowienia sejmowe, począwszy od sejmu wiślickiego w 1347 roku, aż do ostatniego sejmu, przed oddaniem tekstu do druku. Zbiór zawiera cztery tomy z lat 1550-1609, 1609-1640, 1697-1736 i 1775-1780. Podobnie jak inne tego typu wydawnictwa, ukazał się on nakładem warszawskiej drukarni Pijarów¹⁸. Źródłem o podobnej tematyce jest *Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego*, który stanowi kodyfikację z zakresu prawa cywilnego, karnego, procesowego oraz publicznego, obowiązującego w Wielkim Xięstwie Litewskim¹⁹. Równie ważnym materiałem dla historyka są dwa tłumaczenia prawa niemieckiego²⁰. W Polsce nowo lokowane miasta przyjmowały to prawo już od XII wieku. W 1506 roku ukazało się łacińskie tłumaczenie dokonane przez kanclerza Jana Łaskiego, a prawie 30 lat później, krakowski pisarz miejski, Mikołaj Jaskier doko-

¹⁷ A. Świętochowski, „Prawda”. Tygodnik polityczny, społeczny i literacki, R. 4, nr 27, 1884.

¹⁸ *Prawa Konstytucye i przywileje Królestwa Polskiego i Wielkiego Xięstwa Litewskiego*, Warszawa 1733-1782.

¹⁹ *Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego*, Wilno 1744.

²⁰ *Ius municipalis Magdeburgensis liber vulgo Weichbild nuncupatus*, tłum. M. Jaskier, Zamość 1602; *Juris provincialis quod Speculum Saxonum vulgo nuncupatus libri tres*, tłum. M. Jaskier, Zamość 1602.

nał kolejnego przekładu na łacinę, przy okazji porządkując i uaktualniając informacje. Jego dzieło ukazało się w trzech tomach, zaś sam autor za swą pracę został uznany przez patrycjat Krakowa za obywatela wybitnie zasłużonego. Przyznano mu nagrodę, na którą składały się m.in. dom z ogrodem przy ul. św. Anny z dożywotnio opłacanym czynszem oraz niewielki udział w dochodach miasta. Król Zygmunt Stary nadał dziełu Jaskiera moc obowiązującego prawa w całej Polsce, we wsiach i miastach lokowanych na prawie niemieckim. Kolejne wydania, po zaleconym przez Zygmunta III Wazę przeglądzie treści wydano w 1601 i 1602 r. w Zamościu²¹. Do dzieł prawniczych należy również *Commentaries on the Laws of England* Williama Blackstone'a, dotycząca anglosaskiego systemu *common law*²².

Wśród starodruków należących do autora *Quo vadis* nie mogło zabraknąć dzieł starożytnych. Odnajdujemy tu rzymskiego poetę Lukana, autora historycznej epopei *Pharsalia. Wojna domowa między Pompejuszem a Cezarem* w tłumaczeniu Wojciecha Chrościńskiego, drukowanej w oliwskim klasztorze Cystersów przez Jana Jakuba Textora²³, a także słynnego historyka Tytusa Liwiusza i jego *Patavini Historiarum Libri Qui Supersunt*, która przedstawia dzieje Wiecznego Miasta od jego legendarnych początków aż do 9 roku p.n.e. Autor zdołał umiejętnie połączyć tu elementy poezji i retoryki. Całość obejmowała pierwotnie 142 woluminy, które były kolejno wydawane od 26 roku p.n.e. do 17 roku n.e. Z tej liczby zachowało się do dziś około jednej czwartej²⁴.

Nie mniej znanym od Liwiusza historykiem jest Swetoniusz, którego *Żywot Cezarów* zawiera biografie dwunastu rzymskich cesarzy, począwszy od Juliusza Cezara, poprzez Oktawiana Augusta, Tyberiusza, Kaligulę, Klaudiusza, Nerona, Galbę, Otona, Witeliusza, Wespazjana, Tytusa, na Domicjanie kończąc. Dzieło powstało ok. 121 roku, kiedy Swetoniusz piastował stanowisko sekretarza kancelarii Hadriana. Dawało mu to możliwość korzystania z archiwum cesarskiego. Szczególna wartość *Żywotów* polega na opisie obyczajowości cesarskiej i umieszczeniu w nich informacji na temat życia, kariery politycznej, wyglądu zewnętrznego, a nawet nawyków władców, czego nie spotykamy w innych źródłach²⁵.

Ostatnim dziełem z kategorii opracowań historycznych, a po części także geograficznych jest *Sarmatiae Europaeae descriptio* Alexandra Gwagnina²⁶. Autor tej pracy był pochodzącym z Włoch dziejopisarzem oraz żołnierzem w służbie króla Zygmunta III Wazy, a następnie Stefana Batorego. *Sarmatiae Europaeae* ukazało się po raz pierwszy w języku łacińskim w 1578 roku. Całość liczyła 203 strony, stanowiące zarys geografii i historii Polski, Litwy, Prus, Inflant, Moskwy oraz Tatarii do 1574 roku. Polski przekład ukazał się nakładem krakowskiej drukarni Mikołaja Loba w roku 1611. Został on rozszerzony chronologicznie aż do roku wydania. Oprócz tekstu pierwotnego, do kroniki dodano wówczas historię krajów całej Europy, a nawet niektórych państw bliskowschodnich. Całość podzielono na dziesięć części, które ozdobiono drzeworytami,

²¹ S. Pańków, *Jaskier Mikołaj (zm. 1539)*, w: PSB, t. 11, s. 60-62, Wrocław 1964-1965; o prawie niemieckim zob. także: S. Szczur, *Historia Polski średniowiecznej*, Kraków 2005, s. 218-222.

²² W. Blackstone, *Commentaries on the Laws of England*, Londyn 1783.

²³ Marcus Annaeus Lucanus, *Pharsalia. Wojna domowa między Pompejuszem a Cezarem rzymskimi wodzami*, tłum. W. Chrościński, Oliwa 1690.

²⁴ Titus Livius, *Patavini Historiarum Libri Qui Supersunt*, Lipsk 1735; o Tytusie Liwiuszu zob. także: A.F. Grabski, *Dzieje...*, s. 32-34.

²⁵ Swetoniusz, *Żywot Cezarów*, Amsterdam 1700; o Swetoniuszu zobacz także: M. Jaczynowska, D. Musiał, M. Stępień, *Historia starożytna*, Warszawa 1999, s. 554.

²⁶ A. Gwagnin, *Sarmatiae Europaeae descriptio*, Kraków 1611.

przedstawiającymi wizerunki królów, książąt i władców, herby, mapy, sceny z życia codziennego, a także obrazy ważniejszych bitew. Dzieło Gwagnina cieszyło się dużą popularnością, ale nie uniknął on również ostrej krytyki, łącznie z posądzeniem o plagiat. Mimo to praca doczekała się od końca XVI i w XVII wieku przekładów na język włoski, czeski i niemiecki²⁷.

Podobny charakter ma *Widok Królestwa Polskiego ze wszystkimi województwami, xięstwami y ziemiami* Jana Bielskiego. Pozycję tę śmiało można uznać za kompendium wiedzy o dawnej Rzeczypospolitej. W poszczególnych tomach mowa jest m.in. o podziale społeczeństwa, sprawach administracyjnych, skarbowych, sądownictwie, a także kwestiach wyznaniowych²⁸.

W obłęgarskim zbiorze odnajdujemy również książki takie jak *Historia Danii* Paula Henriego Malleta oraz *Respublica Bohemnae* Pawła Strańskiego, niezwykle zasłużonego autora dla historiografii czeskiej²⁹.

Drugą kategorię starodruków stanowią prace, które można zaliczyć do tzw. traktatów politycznych. Wśród nich są m.in. dzieła twórców renesansowych: *O poprawie Rzeczypospolitej* Andrzeja Frycza-Modrzewskiego³⁰ i *Rozmowa o elekcyi, o wolności* Łukasza Górnickiego³¹. Pierwsza pozycja stanowi zbiór osobistych refleksji i rozważań na temat państwa, poczynsz od zagadnień związanych z jego funkcjonowaniem, poprzez sprawy moralno-obyczajowe, a na sprawach kościelnych, prawnych i edukacyjnych kończąc. Traktat o właściwym tytule *Commentariorum de Republica emendanda libri quinque*, czyli *Rozważań o poprawie Rzeczypospolitej ksiąg pięć*, został po raz pierwszy opublikowany w 1551 roku. Wbrew tytułowi, pierwotne wydanie składało się jedynie z trzech części: *De moribus* (O obyczajach), *De legibus* (O prawie) i *De bello* (O wojnie). Wskutek ingerencji cenzury nie wydrukowano ksiąg *De ecclesia* (O kościele) i *De schola* (O szkole). Na ostatniej stronie autor zamieścił wyjaśnienie, że: *...dziwne losy przeszkodziły w opublikowaniu wszystkich ksiąg*. W całości praca ukazała się dopiero trzy lata później w Bazylei. Z kolei w 1559 roku pojawiło się jej wznowienie pod tytułem *De Republica emendanda libri quinque, recogniti at aucti*, zawierające dodane przez Modrzewskiego polemiki i uzupełnienia. Na język polski traktat przełożył Cyprian Bazylik w roku 1577, jednak z pominięciem księgi *O kościele*. Egzemplarz należący do Henryka Sienkiewicza z 1770 roku, wydano w warszawskiej drukarni Ojców Pijarów³².

Z kolei *Rozmowy* Łukasza Górnickiego nigdy nie zostały ogłoszone przez autora drukiem. Kierowała nim prawdopodobnie obawa, że prezentowane w traktacie postulaty, nie zostaną zbyt przychylnie przyjęte przez szlachtę, zaś program reform wyda się zbyt radykalny. Praca dostępna była tylko w odpisach. Jeden z nich wydał w 1616 roku jako

²⁷ T. Ulewicz, *Związki kulturalno-literackie Polski z Włochami w wiekach średnich i renesansie*, w: *Literatura staropolska w kontekście europejskim. Związki i analogie*, pod red. T. Michałowskiej i J. Śląskiego, Wrocław 1977, s. 58-59.

²⁸ J. Bielski, *Widok Królestwa Polskiego ze wszystkimi województwami, xięstwami y ziemiami*, Warszawa 1763.

²⁹ P.H. Mallet, *History of Denmark*, Genewa 1788; P. Strański, *Respublica Bohemnae*, Lejda 1634.

³⁰ A. Frycz-Modrzewski, *O poprawie Rzeczypospolitej*, Wilno 1770.

³¹ Ł. Górnicki, *Rozmowa o elekcyi, o wolności*, Warszawa 2. poł. XVIII wieku.

³² W. Urban, *Modrzewski Andrzej Piotr (1503-1572)*, w: PSB, t. 21, Wrocław 1972, s. 538-543; M. Korolko, *Humanista niezłomny - Andrzej Frycz Modrzewski*, w: *Pisarze staropolscy*, t. 1, pod red. S. Grzeszczuka, Warszawa 1991, s. 548-588; J. Starnawski, *Andrzej Frycz-Modrzewski. Żywot, dzieło, sława*, Łódź 1981.

swój poseł na Sejm Jędrzej Suski. Skłoniło to synów Górnickiego do opublikowania innego odpisu *Rozmowy*, celem rehabilitacji ojca. Dzięki temu mamy dziś nieznacznie różniące się dwie wersje dialogu³³.

Do tej samej kategorii zaliczyć można również *O skutecznym rad sposobie* Stanisława Konarskiego³⁴ i *Uwagi nad życiem Jana Zamoyskiego* Stanisława Staszica³⁵. W pierwszym przypadku mamy do czynienia z czterotomowym traktatem politycznym, wydany w latach 1760-1763 przez drukarnię pijarską, przedstawiającym wady ustrojowe Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Konarski wskazywał tu na szkodliwość *liberum veto* i argumentował za stosowaniem zasady większości w Sejmie³⁶. Praca drugiego z wymienionych autorów została opublikowana anonimowo w 1787 roku i uważana jest za inicjującą wielki ruch umysłowy Sejmu Czteroletniego, w którym przeważała świadomość zagrożenia niepodległości Polski. Staszic zawarł tu propozycje środków zaradczych dla uratowania kraju przed upadkiem. *Uwagi* składają się z 19 rozdziałów, a ostatni z nich nosi tytuł *Sposób ratowania Polski od podziału*³⁷.

Nieco inna w charakterze jest *Censura candidatorum scepri Polonici* Andrzeja Olszowskiego, stanowiąca w zasadzie pismo propagandowe, wyrażające poparcie dla wyboru na nowego monarchę Rzeczypospolitej, po abdykacji Jana Kazimierza Wazy, króla Piasta³⁸.

Niewątpliwie wszystkie wspomniane dzieła były pomocne Sienkiewiczowi podczas jego pracy, pozwalały mu „poczuć” realia I Rzeczypospolitej, a poddane konstruktywnej krytyce, stanowiły nieoceniony materiał źródłowy. W bibliotece twórcy Trylogii, zapalonego od najmłodszych lat podróżnika, nie mogło zabraknąć miejsca na książki geograficzne. Kilka pozycji z tej kategorii odnajdujemy w oblgorskich starodrukach. Na pierwsze miejsce wysuwa się *Świat we wszystkich swoich częściach* Władysława Aleksandra Łubieńskiego³⁹, arcybiskupa gnieźnieńskiego, prymasa Polski, a także interrexa z 1763 roku. Jego dzieło to zbiór wypisów z różnych prac geograficznych i historycznych, które po opracowaniu utworzyły obszerny, ujęte encyklopedycznie wydawnictwo, pierwsze tego rodzaju z zakresu geografii w języku polskim. Po raz pierwszy ukazało się ono w 1740 roku nakładem wrocławskiej drukarni jezuickiej. Łubieński opatrzył je dedykacją dla króla Augusta II Wettina oraz wizerunkiem monarchy. Całość liczyła ponad 650 stron⁴⁰.

Kolejną ciekawą pozycję stanowi *Kalendarz polski i ruski* Gimnazego Lewickiego, uwzględniający polskie i rosyjskie święta, a nawet dokładne godziny wschodu i zachodu słońca. *Kalendarz* został opracowany na okres 231 lat. Dodane do niego tablice świąt ruchomych i nieruchomych obowiązywały aż do roku 2006⁴¹.

³³ R. Pollak, *Górnicki Łukasz (1527-1603)*, w: PSB, t. 8, Wrocław 1960, s. 427-428.

³⁴ S. Konarski, *O skutecznym rad sposobie*, Warszawa 1760.

³⁵ S. Staszic, *Uwagi nad życiem Jana Zamoyskiego*, Heilsberg 1787.

³⁶ J. Michalski, *Konarski Hieronim (1700-1773)*, w: PSB, t. 13, Wrocław 1967-1968, s. 471; S. Żak, *Książdz Stanisław Konarski. Pisarz, pedagog, polityk*, Kielce 2001.

³⁷ M. Czeppe, Z. J. Wójcik, *Staszic Stanisław Wawrzyniec (1755-1826)*, w: PSB, t. XLII, Kraków 2003-2004, s. 540-551; B. Limanowski, *Stanisław Staszic. Życiorys*, Warszawa 1920; S. Cieszkowski, *Stanisław Staszic, filantrop, mąż stanu i uczoney*, Warszawa 1925.

³⁸ A. Olszowski, *Censura candidatorum scepri Polonici*, ok. 1669.

³⁹ W.A. Łubieński, *Świat we wszystkich swoich częściach*, Wrocław 1740.

⁴⁰ *Historia Dyplomacji Polskiej*, t. II, 1572-1795, pod red. G. Labudy, Warszawa 2002, s. 259-263; E. Rostworowski, *Łubieński Władysław Aleksander (1703-1767)*, w: t. XVIII, Wrocław 1973, s. 505-511.

⁴¹ G. Lewicki, *Kalendarz polski i ruski*, Poczajów, prawd. 1775.

Wśród starodruków Sienkiewicza znajdują się także książki o tematyce religijnej. Są to m.in. brewiarze w języku łacińskim i francuskim, zawierające obrzędy liturgii ostatniego tygodnia Wielkiego Postu⁴², a także prace, których autorzy mieli ambicje być kimś w rodzaju przewodników duchowych. Wspomnieć wystarczy chociażby kaznodzieję, teologa i publicystę religijnego Tomasza Młodzianowskiego i jego *Rozmyślenia albo lekcję duchowną*. Dzieło, tuż po ukazaniu się po raz pierwszy w roku 1654, ze względu na dużą popularność doczekało się w krótkim czasie kilku wznowień. Książkę wydała warszawska drukarnia jezuicka⁴³.

Zdecydowanie pierwsze miejsce należy się jednak czołowemu przedstawicielowi polskiej kontrreformacji, Piotrowi Skardze. *Kazania o siedmiu sakramentach* i *Kazania przygodne* stanowią kluczowe prace w dorobku tego autora⁴⁴. Pierwsza ukazała się w 1600 roku (drukarnia jezuicka w Wilnie), druga, stanowiąca wybór kazań maryjnych, dziesięć lat później. Autor obu dzieł był postacią nietuzinkową. Jezuita, teolog, nadworny kaznodzieja Zygmunta III Wazy i pierwszy rektor Uniwersytetu Wileńskiego. Był również znanym hagiografem. Jego *Żywy świętych* miały służyć odnowie katolicyzmu w okresie potrydenckim⁴⁵. Cieszyły się ogromną popularnością aż do połowy XX wieku. Najbardziej znanym dziełem Skargi są jednak do dziś *Kazania sejmowe*, stanowiące sugestywny opis sytuacji Rzeczypospolitej Obojga Narodów trawionej, zdaniem autora, przez liczne „choroby”. Całość dzieła składa się z ośmiu kazań, które nie zostały nigdy wygłoszone. Zawierają one postulaty dotyczące reform państwa, są też skierowane przeciwko ideom reformacyjnym. *Kazania* powstały pod wrażeniem sejmu, który obradował w Warszawie od 10 lutego do 25 marca 1597 roku i rozszedł się bez powzięcia uchwał. Jego posiedzenia toczyły się wśród nieustannych awantur. Posłowie nie tylko zlekceważyli sprawę reform systemu parlamentarnego, ale i nie uchwalili podatków koniecznych dla obrony granic państwa. *Kazania* początkowo nie zwróciły większej uwagi. Wydane po raz pierwszy w Krakowie w 1597 roku (później jeszcze dwukrotnie za życia autora: w 1600 i 1610), szybko poszły w zapomnienie. Jeszcze za życia Skargi włączano je do *Kazań o siedmiu sakramentach*, bądź do *Kazań przygodnych*⁴⁶.

Conduite pour passer saintement le careme Jeana Baptiste Avrillona, francuskiego kaznodziei i pisarza ascetycznego, to z kolei opracowanie dotyczące okresu Wielkiego Postu. Stanowi ono typowe dzieło tego autora, który tworzył swego rodzaju przewodniki życia wewnętrznego o niezwykle emocjonalnym charakterze⁴⁷.

Uzupełnieniem „skarbów” biblioteki Sienkiewicza są starodruki, które trudno jednoznacznie skategoryzować. Część z nich pisana jest prozą. Są to m.in. *Sielanki polskie z różnych autorów zebrane*, w których znalazły się utwory Szymona Szymonowica, Adama Naruszewicza, czy Szymona Zimorowicza. Autorami ilustracji, tzw. kopersztychów obrazujących treść zawartych w zbiorze sielanek, byli dwaj artyści pochodzenia

⁴² *L'office de la semaine sainte, en latin et en françois, à l'usage de Rome et de Paris*, Paryż 1723.

⁴³ T. Młodzianowski, *Rozmyślenia albo lekcya duchowna*, Warszawa 1775; o Tomaszu Młodzianowskim zob. także: *Bibliografia Literatury Polskiej. Piśmiennictwo Staropolskie*, w: *Nowy Korbut*, t. 2, s. 526-527; F. Greniuk, *Młodzianowski Tomasz (1622-1686)*, w: PSB, t. XVIII, Wrocław 1973, s. 425-426.

⁴⁴ P. Skarga, *Kazania o siedmiu sakramentach*, Wilno 1737; idem, *Kazania przygodne (wraz z Kazaniami sejmowymi)*, Wilno 1738.

⁴⁵ Idem, *Żywy świętych Starego y Nowego Zakonu*, Wilno 1780.

⁴⁶ J. Tazbir, *Skarga Piotr (1536-1612)*, w: PSB, t. XXXVIII, Kraków 1997-1998, s. 35-43; J. Tazbir, *Piotr Skarga, szermierz kontrreformacji*, Warszawa 1983. K. Mrocewicz, *Skarga nad Skargą. Z okazji okrągłego jubileuszu*, *Nauka*, z. 4, Warszawa 2012, s. 37-51.

⁴⁷ J.B. Avrillon, *Conduite pour passer saintement le carême*, Paryż 1776.

francuskiego, Charles Dominique Eisen oraz Joseph de Longueil. Aby nadać im polski charakter, francuscy artyści współpracowali z młodymi absolwentami Szkoły Rycerskiej przebywającymi we Francji w Akademii Sztuk Pięknych - Józefem Orłowskim i Tadeuszem Kościuszką. Dzięki tej współpracy powstał jeden z najładniejszych druków polskich epoki stanisławowskiej. Patronem *Sielanek* był książę Adam Kazimierz Czartoryski, a ich druk odbywał się w drukarni Michała Grölla⁴⁸.

Niezwykle ciekawą pozycją jest wierszowany epicki romans barokowy Samuela Twardowskiego *Nadobna Paskwalina*⁴⁹, opublikowany w 1655 roku w Krakowie, dedykowany mecenasowi autora Krzysztofowi Opalińskiemu. Utwór zawiera elementy pseudohistoryczne, przygodowe, erotyczne, fantastyczne i moralizatorskie. Opowiada o konflikcie między piękną kobietą, tytułową Paskwaliną a Wenerą, w którym bohaterka uwalniając się spod władzy miłości zmysłowej, znajduje przystań w miłości bożej. Część akcji utworu dzieje się w Lizbonie. Na stronie tytułowej autor zamieścił następującą informację: *Z hiszpańskiego świeżo w polski przemieniona ubiór*. Sugeruje to fakt istnienia pierwowzoru, jednakże badacze przypuszczają, że Twardowski nie władał językiem hiszpańskim. Istnieją hipotezy, że posłużył się już istniejącą polską adaptacją utworu w formie prozatorskiej nieznanego autorstwa. Rękopis tego przekładu odkrytego w Bibliotece Archidiecezjalnej przy Seminarium Metropolitalnym w Warszawie, pochodzi najprawdopodobniej z końca XVI lub z początku XVII wieku i został zatytułowany *O nadobnej Paskwalinie jako przez gładkość swą od Wenera wiele ucierpieć miała*⁵⁰.

Nieco inny w charakterze jest typowy epos rycerski włoskiego poety Tarquato Tasso *Goffred albo Jeruzalem wyzwolona*, w tłumaczeniu Piotra Kochanowskiego, bratanka Jana⁵¹. Został on wydany po raz pierwszy w 1581 roku. Historyczne tło dzieła stanowią dzieje pierwszej wyprawy krzyżowej i zdobycie Jerozolimy w 1099 roku. Polski przekład, trzeci po hiszpańsku, angielsku w Europie ukazał się w roku 1618. Utwór znalazł gorące przyjęcie wśród szlachty zaangażowanej w wojny z muzułmańską Turcją i utożsamiającej się z krzyżowcami. W epoce romantyzmu utworem Tasso zachwycił się m.in. Juliusz Słowacki⁵².

Sztuka rymotwórcza Franciszka Ksawerego Dmochowskiego to z kolei poemat dydaktyczny, opublikowany po raz pierwszy w 1788 roku. Ukazał się on nakładem drukarni pijarskiej w Warszawie.⁵³ W założeniu autora miał stanowić pomoc dydaktyczną dla szkół, jednak szybko zyskał popularność klasycystycznego podręcznika dla poetów i czytelników poezji. Poemat składa się z czterech pieśni, z których pierwsza omawia ogólne zasady poezji, druga opisuje mniejsze formy poetyckie, trzecia poświęcona została tragedii, epepei i komedii, a czwarta zawiera uwagi względem poezji i poetów⁵⁴.

Podobną tematykę porusza książka Adama Ponińskiego *Sarmatides seu satyrae cuiusdam equitis poloni* i nadwornego poety Augusta II Wettina, sprawującego też wiele wyższych urzędów. Dzieło zawiera dziewięć satyr, spis dzieł autora oraz drobne wiersze okolicznościowe i epigramaty⁵⁵.

⁴⁸ *Sielanki polskie z różnych autorów zebrane*, Warszawa 1778.

⁴⁹ S. Twardowski, *Nadobna Paskwalina*, Kraków 1701.

⁵⁰ *Bibliografia Literatury Polskiej. Piśmiennictwo Staropolskie*, s. 361-366; J. Okoń, *Wstęp*, w: S. Twardowski, *Nadobna Paskwalina*, Wrocław 1980.

⁵¹ T. Tasso *Goffred albo Jeruzalem wyzwolona*, tłum. P. Kochanowski, Warszawa 1772.

⁵² K. Żaboklicki, *Literatura włoska*, w: *Dzieje literatur europejskich*, t. I, Warszawa 1977, s. 448-453; R. Pollak, *Tasso*, w: *Mały słownik pisarzy włoskich*, Warszawa 1969, s. 190-192.

⁵³ F.K. Dmochowski, *Sztuka rymotwórcza*, Warszawa 1788.

⁵⁴ M. Klimowicz, *Oświecenie*, Warszawa, 1980, s. 248-256.

⁵⁵ A. Poniński, *Sarmatides seu satyrae cuiusdam equitis poloni*, wyd. J.M. Królikiewicz, Warszawa 1741.

W obłęgorskim zbiorze odnaleźć można również sztuki teatralne Pierre`a Corneille`a. Przy okazji warto w tym miejscu wspomnieć, że Sienkiewicz zanim jeszcze stworzył swoje najbardziej znane utwory, zajmował się krytyką teatralną i od tego właściwie zaczynał swoją przygodę z pisarstwem. Praca Corneille`a zawiera siedem sztuk, sześć tragedii i jedną komedię. Ich autor był francuskim dramaturgiem, nazywanym często „ojcem klasycystycznej tragedii”. Prawnik z wykształcenia przez 20 lat pełnił urząd rzecznika królewskiego. Należał przez pewien czas do grupy *Pięciu Autorów*, których obowiązkiem było pisanie sztuk teatralnych na wyznaczony przez kardynała Richelieu temat. Największe uznanie przyniosła mu tragikomedia *Cyd*, w której autor odstąpił od zasady trzech jedności i która wywołała wojnę na pamflety między zwolennikami a przeciwnikami utworu. Autor nawiązał tu do postaci historycznego bohatera hiszpańskiego Don Roderyka Diaza de Vivar, który w XI wieku, walcząc z Maurami, okrył się chwałą i zyskał przydomek *Cyd*, czyli *Pan*⁵⁶.

Księgozbiór Sienkiewicza uzupełniają prace dwóch starożytnych twórców oraz książki z zakresu medycyny. Valerii Maximi to autor zbioru *Dictorum factorumque memorabilium libri IX*, czyli *Dziewięć ksiąg z pamiętnych czynów i powiedzeń*. Powstały one ok. 31 roku n.e., w okresie panowania cesarza Tyberiusza. Większość z nich dotyczy życia codziennego w starożytnym Rzymie⁵⁷.

Niezwykle ciekawą historię mają *Satyryki* Petroniusza, a właściwie fałszywy suplement do tego dzieła wydany przez François Nodota, najemnego żołnierza, który w 1692 roku ogłosił, że posiada kopię wcześniej nieznanych fragmentów *Satyryk*. Kopia została wykonana z rękopisu znalezionej przez jego przyjaciela, podczas oblężenia Belgradu w 1688 roku. Nodot opublikował nową edycję *Satyryk* pięć lat później w Paryżu⁵⁸.

Dwie ostatnie pozycje to prace z zakresu medycyny. Na punkcie zdrowia, nie tylko własnego, ale i swojej rodziny autor *Krzyżaków* był niezwykle wyczulony. Wyjazdy do zagranicznych uzdrowisk były nieodzownym elementem życia jego rodziny. Nie dziwi więc obecność takich prac jak *Dyssertacya o szlachetności, potrzebie i użytku hirirgii w pożyciu ludzkim, w woysku, przy pologach i w nauce lekarskiej* Rafała Czerwiakowskiego, określanego mianem „ojca polskiej chirurgii”⁵⁹, czy *Hecatosea I. Observationum physico-medicarum*, niemieckiego doktora Georga Welscha⁶⁰.

Dokonany przegląd starodruków Sienkiewicza pokazuje, że właściciel Oblęgorka był osobą niezwykle odczytaną, obeznaną ze światową literaturą, perfekcyjnie przygotowaną do własnej pracy. Historia Polski nie miała przed nim tajemnic, przy czym sięgał nie tylko do gotowych opracowań, ale też do źródeł, aby, jak można przypuszczać, samemu je interpretować, poznać realia czasów, które bezpowrotnie odeszły, a do których pragnął powrócić w swej twórczości. A może po prostu uważał, że pewne dzieła trzeba znać, posiadać, że świadczy to o świadomości i dojrzałości intelektualnej? Obecnie pozostawione przez niego starodruki to niewątpliwie „skarby”, nie tylko ze względu na wartość materialną, ale przede wszystkim ze względu na to co mogą „powiedzieć nam” o samym ich właścicielu.

Lukasz Wojtczak

⁵⁶ P. Corneille, *Theatre De P. Corneille*, Amsterdam 1740; o Pierre`u Corneille zob. także: *Wstęp*, w: P. Corneille, *Cyd*, Kraków 2012.

⁵⁷ V. Maximus, *Dictorum factorumque memorabilium libri IX*, Amsterdam 1639; o Valeriusie Maximusie zob. także: A.F. Grabski, *Dzieje*, s. 34-35.

⁵⁸ *Petrone Latin*, wyd. F. Nodot, Amsterdam 1756.

⁵⁹ R. Czerwiakowski, *Dyssertacya o szlachetności, potrzebie i użytku hirirgii w pożyciu ludzkim, w woysku, przy pologach i w nauce lekarskiej*, Kraków 1791.

⁶⁰ G.H. Velschii, *Hecatosteeae I. Observationum physico-medicarum*, Wiedeń 1675.

ANTIQUÉ BOOKS IN THE LIBRARY
OF HENRYK SIENKIEWICZ'S
COUNTRY MANOR IN OBLĘGOREK

In 1902 Henryk Sienkiewicz brought to his residence in Oblęgorek near Kielce, which was given to him by the Polish society on the 25th anniversary of his creative work, a remarkable collection of books. Only a small part of it survived the turmoil of the two world wars. About 600 volumes were saved, and in their number more than 50 antique books which today make the most precious treasure of the Oblęgorek library. Some of them are embellished with exceptionally beautiful illustrations, hundreds of years old. Many bear Sienkiewicz's own seal and signature.

Considering the subject matter of the books, they can be divided into several categories, including legal, religious, historical and geographical works, political treatises, as well as examples of literary prose.

The oldest and the earliest printed book in this collection is *De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX* ("Thirty books on origins and deeds of the Poles") by Marcin Kromer. The work was first published in 1555 in Basel, Switzerland, and the copy in Sienkiewicz's possession belonged to the very same edition.

The collection's value is not only material; it can also "tell" us something important about its owner.

Łukasz Wojtczak